

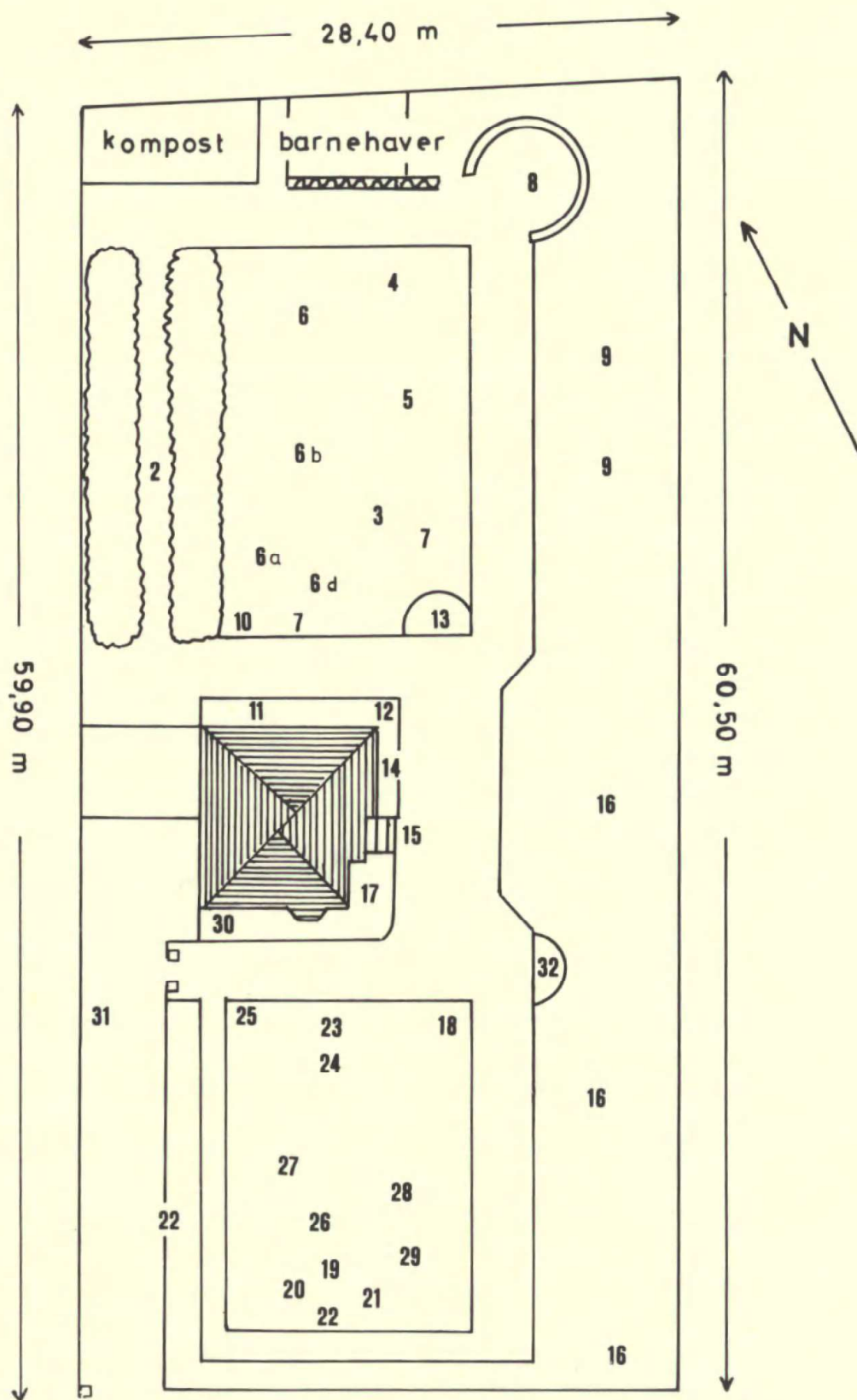
EN HAVE PÅ THORVALDSENSVEJ PÅ FREDERIKSBERG 1868-1906

Af *Petrine Margrethe Lange*† og *Johan Thomas Skovgaard*†

I botaniker-familien Langes gemmer er fundet et manuskript fra ca. 1910, forfattet af professor Johan M. Chr. Langes ældste datter, lærerinde Petrine Margrethe Lange født 1857, død 1916. Det bærer overskriften: Om vort gamle hjem på Thorvaldsensvej nr. 5, af P. M. L. Heri skildres den nu forlængst nedlagte have, der lå bag de nuværende karré-bygninger Thorvaldsensvej nr. 18. Lidt af stoffet træffes i den i 1914 "som manuskript" trykte bog Johan Lange, hans Hustru Eline Lange og deres Hjem, 70 sider, anonym, ligeledes forfattet af P. M. Lange. Nedenfor bringes et uddrag af manuskriptet fra 1910, der til brug her i årsskriftet er blevet suppleret med oplysninger fra Johan M. Chr. Langes dattersøn, kunstmaler Johan Thomas Skovgaard, der fyldte 89 år den 29. august 1977 og døde den 25. oktober 1977. Han kom som dreng og gartnererelev meget i sin morfars have. Ikke mindst meddelelser om de ret mange plantearter i haven skyldes min fætter, som jeg er tak skyldig for meget værdifuld hjælp.

JL

Fra "Fugleburet" ved Østervold flyttede vi – dengang Landbohøjskolen blev opført ved Bülowsvej – ud til Falkoner Alleen. Fader skulle jo være der til forelæsning allerede kl. 8. – Morgenen var alle dage hans bedste tid – så langt derfra kunne vi ikke bo. Det var en ret landlig egn, der efterhånden udviklede sig til fattigkvarter (1). Omgivelserne var ikke videre hyggelige, og det var i alle måder en stor forfremmelse, da vi i 1868 fik vort eget hus, tilmed en villa, der var bygget ikke på spekulation, men i den tanke, at ejeren selv ville bo der i mange år, altså solidt og endda med en dejlig have, hvor intet var sparet, men de sjældneste og fineste ting plantet af Kapt. Asmussen. Kun 2 år havde han boet der, så blev han forflyttet til Ålborg og ville derfor sælge huset. Det blev en meget varm og tør sommer 1868. Haven var jo kun 2 år gl. altså så godt som nyanlagt, uden spor af skygge. Men den måtte nydes i fulde drag. Man måtte trykke sig ind til muren for at få lidt skygge, eller søge køling i den store kælder eller i spisestuen for nedrullede persienner. De tykke mure gjorde stuerne køllige, men som sagt, den herlige have var en bagerovn, jorden slog ligefrem revner af tørke og hede. Roser og jordbær trivedes udmærket i disse første år, hvor intet berøvede dem solen; men hvor lifligt dette end kunne være, mente vi nok at stå os ved byttet senere, da alt i en fart voksede til i den frodige jord, som blev holdt godt vedlige, og vi fik den dejligste skyggefulde nøddegang (2) og mange andre herligheder, ganske vist på bekostning både af roser og jordbær. Dog har vi



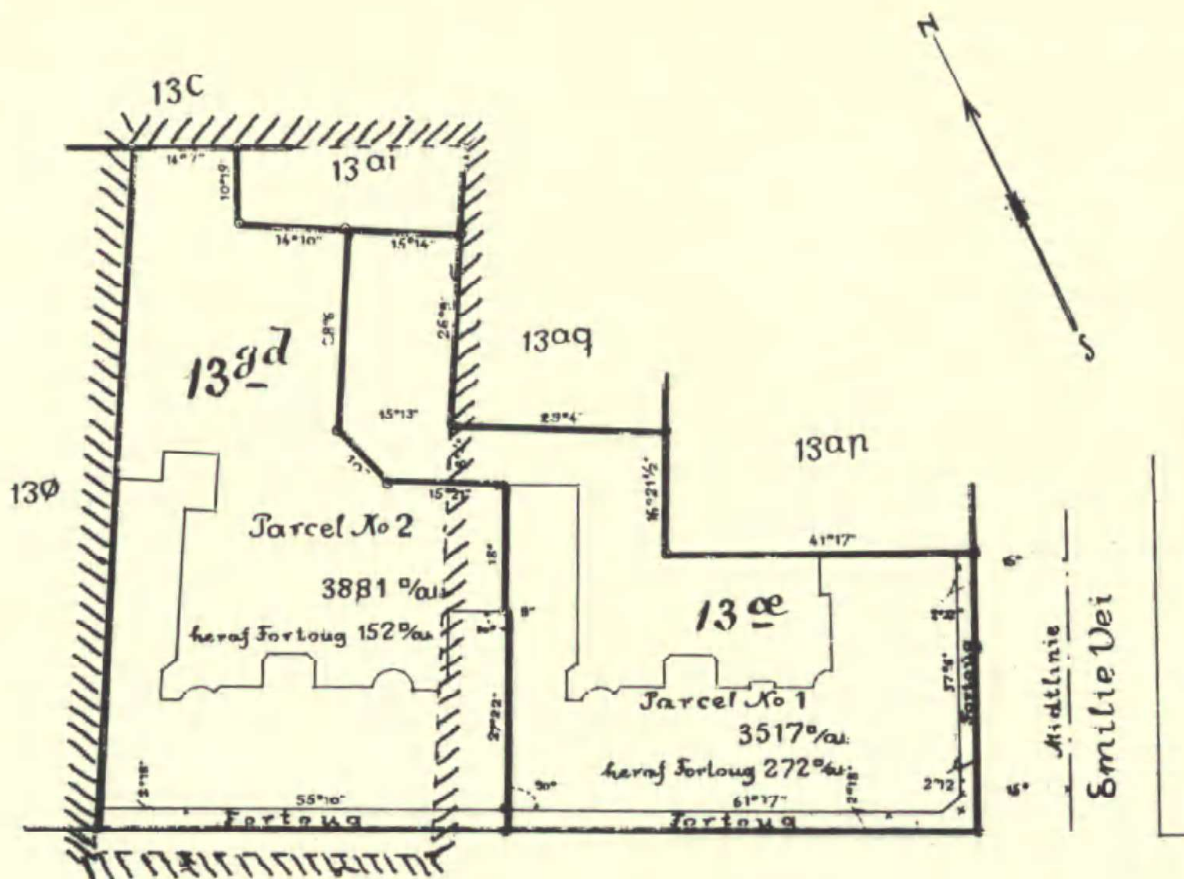
Ovenstående plan over haven gør ikke krav på nøjagtighed og fuldstændighed (således er husets grundplan for lille). Den bygger på en skriftlig beretning fra 1916 uden mål-angivelser og især på en løs skitse fra 1976, tegnet helt efter hukommelsen, 70 år efter at haven var blevet nedlagt. Rentegnet af Kaj Svendsen.

haft ikke så få af de sidste i de våde somre lige efter 1872. Vi havde også et aspargesbed, der gav en del, så længe det fik sol nok; jeg mindes at have stukket nogle hver morgen og efter faders anvisning gemt dem i en ridse i jorden, til der var samlet fra et par dage. Men de franske pæretræer viste sig slet ikke at være "dværge" som det hed sig; de voksede og voksede, gav ypperlige pærer, men tillod ikke andet at nyde så meget godt af pladsen. Dog var der et dejligt kirsebærtræ (3) og et 'Reine Claudetræ' (4) samt ribsbuske (5). Hindbær og stikkelsbær har Asmussens nok ikke haft smag for; det var først senere, de blev plantet og kom så til at spille en hovedrolle. Også et dejligt æbletræ blev plantet efter nogle års forløb; hidtil havde det heddet sig, at jorden ikke var god for æbler, men dette bar da ypperligt. I de første år var det pæretræ længst nede i haven det rigest bærende med de næsten alt for søde 'Seigneur d'Esperen' eller 'Herrepære' (6). Da var 'Reine d'hiver' eller 'Vinterdronning' også en af de bedste, senere overskyggedes de langt af 'Louise Bonne' (6a) og 'Eyewood' (6b) disse



Louise Bonne-pæretræ, ca. 110 år i 1977

2 dejlige, rigtbærende pæretræer, hvoraf det førstnævnte stak højt i sky lige uden for køkkenvinduet, det andet bredte sig midt i baghaven. Fra de første somre husker jeg bedst de højstammede roser, som var skønne dengang, men snart blev til slet ingenting, og de lavstammede, som stod i en krans rundt om frugt- og urteafdelingen i baghaven; der var 'Dronningen af Danmark', 'Maidensblush' o.s.v. (7). Mod vest var der dog solbær- og ribsbuske forbundne ved en strækning nøddetræer, der dannede den ene side af den kære nøddegang, som vi senere havde så stor glæde af. Det var dog først, da vi havde boet der flere år, at denne voksede til og gav os så megen skygge, at dér var det allerbedste sted at sidde; vi flyttede da gerne bænke derhen; fra først af stod de i lindelysthuset (8), som allerede den anden eller tredje sommer var et yndet sted at sidde (9). Fra lindelysthuset gik der en bred rabat kantet med den dejligste lavendelhæk (hvor jeg mindes den tydelig fra de første somre!) hen til børnehaverne. Disse var os naturligvis til stor glæde. Jeg ville anlægge stenhøj og plante træer, der med tiden kunne blive så store, at man kunne klavre i dem. Fra børnehaverne til naboens have var jordmagasinet, hvor al slags affald bragtes hen og hvorfra det efter års forløb kunne fremstå som den dejligste muld. Det var adskilt fra den øvrige have ved et plankeværk, på hvis sydside var en fersken i espaller, som dog kun bar såre få frugter. Stod man oppe ved huset kunne man altid se dette plankeværk allernederst i haven. Vinkelret på det løb så nøddegangen langs med nabohaven, hvorfra den skiltes ved et stakit, som i tidernes løb blev så gammelt og mørkt, at det måtte rives ned og ikke blev erstattet, fordi buskadset var tæt og naboerne de fredeligste af verden. - Billedet af baghaven mangler nu kun beskrivelse af den gang, der gik langs husets nordside. På den ene side af denne var de omtalte ribsbuske, et irisbed, et bed med tulpaner inden for buksbomkanten og ellers sommerplanter (10), samt en mistbænk, hvor græskar - af og til meloner - og hvad andet, der kunne trænge til særlig god jord og megen sol i foråret, kunne få dette i rigeligt mål. På den lave, brede træramme derom var det en yndet sport at balancere eller også, når solen brændte stærkt på, at lægge klumper voks, som man havde været så lykkelig at komme i besiddelse af, hen for at smelte halvt så man kunne rulle og trille det mellem fingrene, til det blev ganske sort og fik de mærkeligste former. - På den anden side af gangen var der 2 små rum med luger for under huset; i det ene af disse "huller" gemtes haveredskaber, i det andet, som altid stod åbent og havde blødt sand i bunden, var børnenes yndlingslegeplads, dog var det nok især de mindre, som holdt til det, jeg er vist temmelig tidlig blevet for stor til at krybe ind og indrette mig i det halvmørke rum. Desuden var der på samme side en lav stenhøj (11), hovedsagelig med bregner, og et smukt fyrretræ (12), der fra en lille busk voksede op til en anselig højde. I hjørnet ved huset var nedgravet en tønne til at samle regnvand til vanding af haven; den synes jeg også spillede en rolle i vore barnlige fantasier. Over for mistbænken, som for øvrigt senere afløstes af "Axels stenhøj" (13) gik gangen



Det indstregede felt på denne landinspektørpmåling fra 1907 med den indtegnede nuværende karré-bebyggelse udgør have-området som det forelå fra et par år før 1868 til 1888, da det lille stykke mærket 13 ai frasolgtes. Johan M. Chr. Langes have eksisterede dog i let beskåret stand indtil 1906. Den endnu levende pære (6 a på den store plan) står umiddelbart til højre for 13-tallets nedre runding, og linden står midt i a i 13 ai. "Emilie Vej" hedder nu J. M. Thieles Vej.

langs husets østside til forhaven, forbi spisestuevinduet med en bred rabat foran (14) og verandaen med den store stentrapp (15). På den anden side af gangen var først rosenbedet og så et buskads, som til sidst blev meget tæt (16). Fra verandaen strakte sig mod syd et lille drivhus til en vinranke (17), ikke længe blev det dog benyttet dertil. Foran det stod flagstangen; mangfoldige er de festlige lejligheder, da flaget har vajet fra dens top; fader sørgede altid for at det kom op i tide, og det var kun en sjælden gang, andre hejste det. - På husets sydside var der tidligt bærende vindruer i espalier, men da der var gået en del år, voksede alt så frodigt i forhaven og skyggede så stærkt, at der ikke kunne komme sol nok til at modne druerne. Midt i forhaven var en græsplæne, hvor vi spillede ring i de første år; senere lod sligt sig ikke gøre, da alt, hvad der var plantet fra først af eller blev sat senere i bedene hist og her i den dejlige plæne, bredte sig så at man ingen steder kunne komme frem. Den hørte heldigvis aldrig til de ekstravelholdte, fløjlsbløde plæner, hvor man ikke må sætte en fod. Bellis og potentil voksede frodigt mellem græsset, der jævnlig blev så højt, at det måtte slås; så kom der en havemand og mejede det og

spredte det til tørring rundt om. En festlig tid var det når tørringen var så vidt fremskredet, at det kunne samles i bunke. Så sad vi om sommeraftnerne i den lave høstak og nød livet. Et af de første år vi boede på Thorvaldsensvej viste vandet sig at trænge til filtrering; fader fik da en stenkumme med 3 træben til dette brug. Men da vi senere fik vand fra vandværket ind i huset, blev den smukke stenkumme stillet midt på græsplænen, fyldt med jord, hvori var plantet pengebladet fredløs, der sendte lange skud ned over siderne og med sine masser af gule blomster gjorde den til en rigtig "guldsål", et navn, den altid bar. I bedene var plantet mange ting: Mod sydvest 3 taks-træer (18), der voksede i pyramideform og til sidst blev meget store. Sneen kunne af og til om vinteren true med at ødelægge deres form, og mange gange har jeg set fader gå ind ad den lille låge fra indkørselen lige over for disse træer og ryste al sneen af dem med fare for selv at blive våd. I det modsatte hjørne af græsplænen stod også nogle nåletræer og syd for disse var det største bed i græsplænen med et dobbelt kirsebærtræ (19), der så mageløs skønt ud i den korte tid, det blomstrede; man skulle tro, det var overdrysset med sne. Men alle træerne på græsplænen voksede og bredte sig; så de var ved at kue hverandre; for at give luft, måtte nogle fældes, men valget var svært, men det blev det dobbelte kirsebærtræ, der måtte vige (efterår 93 el. 94). Under kirsebærtræet blev der, da det endnu var lille, sået sommerblomster; jeg husker tydeligt: Rævehale (20), Eschscholtzia og jomfru i det grønne (21). Men senere var det især Primula, som blev plantet der, fader fik fra Kyseborg og Ollerup en mængde, som blev plantet i forskellige bede, krydsedes og frembragte helt nye former (hvoraf de fleste dog senere forsvandt); det blev en hel stor samling, som i flere år (i 80'erne) var faders fryd og stolthed. Han gav de ny sorter navne og havde en liste over dem; der var enkelte, dobbelte og tokravede i alle mulige farver (22). Mellem dette bed og takstræerne blev der senere lavet et med en meget smuk fin, hængende spiræa, som blomstrede hele sommeren. - Modsat den lige udford dagligstuevinduet var et aflangt bed med liljer, de store hvide (23) var altid så smukke først i juli måned. Men det skønneste i dette bed var det japanesiske æbletræ (24), det stod der ikke fra først af, men blev plantet hen i tiden. Små, mørkerøde var de begyndende knopper, og de udfoldede blomster var kridhvide; derimellem var alle nuancer, og det var så fuldt af blomster, at bladene næsten skjultes. Allersmukkeste var de store halvudfoldede knopper, mørkerøde med en del rosenrødt og ganske lidt hvidt. Blomsterne faldt hurtigt af, jorden dækkedes som af et snelag, og frugterne var hverken noget særligt for øjet eller for tanden. Dog havde de en stor charme. Der holdt fuglene gilde ved vintertid, når alle andre træer havde mistet både blade og frugter. De langstilkede små, gule æbler, mest lig småbitte kirsebær blev hængende i massevis. På hjørnet over for faders vindue var en pyramideeg (25), som imidlertid forsvandt på et temmelig tidligt standpunkt (blev vel fældet).



Haven på Thorvaldsensvej, da den var ca. 12 år gammel og huset et par år ældre.
Tegnet af Aksel Kragh 1877

Alle blomsterakvarellerne på de omstående sider stammer fra Thorvaldsensvej-hjemmets "stambog", hvori husets venner og familiemedlemmer tegnede og malede fra begyndelsen af 1890'erne. Det repræsenterede bind af stambogen tilhører Johan Thomas Skovgaards dødsbo, det andet bind tilhører Mogens Lange.



Dicentra spectabilis, Hjerteblomst. Indført til Danmark ca. 1840.
Malet af Morten Chr. Skovgaard



Oxalis corniculata 'Tropæoloides', Brun Surkløver. Indført til Danmark ca. 1885.
Malet af Johanne Lange 10 år senere



Clematis patens, stamform til vore storblomstrede forsommerblomstrede Clematis-hybrider. Indført til Danmark i 1861 af Ohlsens Enke.
Malet af Ingrid Lange, senere gift Schmidt



Primula rosea, Rosenprimula. Indført til Danmark ca. 1885.
Malet af Johannes Kragh tolv år efter



Saponaria ocymoides, enårig Sæbeurt-art.
Malet af Joakim Skovgaard



Epimedium rubrum, Bispehue.
Tegnet af Johannes Kragh



Chrysanthemum coccineum, Rosenkrave.
Indført til Danmark ca. 1850.
Malet af Lucie Frich



Linaria triornithophora, enårig Torskemund-
art. Malet af Chr. Thornam, Flora Danica
tegner fra 1867 til 1883, da værket afsluttedes

Længere nede var et gruppebed med forskelligt, hvoraf jeg kan huske fra nogle af de første somre majs og ricinus (26). Lidt længere inde på plænen var et meget smukt rødtjørnetræ (27); det havde enkelte, mørkerøde blomster med hvide støvdragere, var rigtblomstrende og havde en sjælden smuk form; også det blev imidlertid så stort, at det måtte fældes. Men toppunktet af alle herligheder på græsplænen i forhaven var det sibiriske æbletræ (28). Også det er plantet efter at vi havde været der nogle år, og en gren af den allerfineste sort "paradisæbler" blev indpodet i det, der ellers bar dem af en lidt ringere slags med fremtrædende brune bægerblade i toppen af den modne frugt (29). Rundt om plænen var en gang og på den anden side denne en bred rabat mod øst, syd og vest. Der var især smukke træer i denne. Nærmest faders vindue en splitbøg (30); jeg husker tydeligt min skuffelse, da vi flyttede ind og jeg så, at det ikke var en rigtig bøg; på vore besøg, før vi kom til at bo der, havde den stået i knop, og vakt herlige anelser. Den første ejer havde nok især smag for det sjældne: kristorn uden torne, buske med spættede blade o.s.v. ikke så meget for det ligefrem naturlige. På begge sider af den lille låge nederst på vestsiden var et smukt tujatræ, begge havde en ejendommelig pyramideform. I hegnet mod vejen var der mange dejlige træer, først og fremmest rødbøgen, der var smuk, hvor den stod, og smuk i buketter; der kom gerne bud fra blomsterhandler Hansen efter nogle grene af den til kranse og buketter. I hegnet ind mod nr. 7 var der et smukt rød-blomstrende kastanietræ (31), der rakte sine grene helt ind ad vinduerne, så en ny lejer i øverste etage af nr. 7 engang kom og ansøgte om at få nogle grene huggede. Mange andre kønne træer var der, f.eks. længere nede en meget fin birk, og foran buskadsset lå på den østre side af forhaven den store stenhøj med mange sjældne planter (32). Både på den og andetsteds i haven holdt fader meget af at indplante veludviklede eller ualmindelige ting, som han fandt på sine ekskursioner, og som kunne flyttes uden at efterlade for stort savn, hvor de havde stået. Det var noget fader altid var omhyggelig for, lige så vel som for, hvorledes der blev plukket af haven hjemme; det var gerne ham selv, der gjorde det, han kunne anvende mest skønsomhed. - Huset lå jo lidt inde i haven. En lang "indkørsel" førte op dertil. Kun yderst sjældent kørte imidlertid vogne ind; jeg ved egentlig kun, at det er sket en sjælden gang, når vi skulle på bal som ganske unge. Men den var god at lege i.

Noter

Notetallene i teksten henviser (med undtagelse af nr. 1) også til planen over haven hvor planternes omtrentlige plads er angivet.

1. Udtrykket er måske nok overdrevet, betegnelsen rabarberkvarter er mere dækkende if. J. Th. S.
2. I hasselgangen var indplantet guldstjerne (*Gagea lutea*), bornholmsk anemone (*Anemone apennina* og *A. a. var. pallida*), hvid anemone (*Anemone nemorosa*), lærkespore (*Corydalis cava*), perlehyacinter, hvide og blå (*Muscari botryoides*), tyndakset gøgeurt (*Orchis mascula*), et par *Pulmonaria*-arter m.fl.
3. *Prunus avium* 'Morel'.
4. *Prunus insititia*, forædlet type.
5. Mellem ribsbuskene og gangen der førte til lindelysthuset i havens NØ-hjørne fandtes et stykke wild-garden med fingerbøl (*Digitalis purpurea*), smalbladet klokke, (*Campanula persicifolia*), kardebolle (*Dipsacus silvester*), kæmpebalsamin (*Impatiens*

- roylei), marietidsel (*Silybum marianum*) og engang imellem kæmpe-mandstro (*Eryngium giganteum*). Nærmest nr. 4 stod en tid en slyngende svalerod, *Cynanchum nigrum*.
6. I nærheden af Herrepære-træet stod en *Aucuba japonica*.
 - 6a. Dette træ er foruden det nedenfor omtalte lindetræ det eneste træ i haven der har holdt stand til i dag; det står lidt skævt i den store baggård der er tilgængeligt fra Thorvaldsensvej gennem Indkørslen i beboelseskarræens nr. 18. Det måler 185 cm i stammeomkreds og er ca. 13 m højt, se fig. Ikke mange meter øst for 'Louise Bonne' blev en sødkirsebær plantet senere end pærerne.
 - 6b. 'Eyewood'.
 7. Også 'La France'.
 8. Lindelysthuset var i de første år velpasset og klippet; senere forsømtes det og lindene skød i vejret. Træerne er nu med undtagelse af ét forlængst fjernet. Men fra J. M. Thieles Vej nr. 5 der nu ligger ubebygget hen kan man nå frem til et bredkroget lindetræ (*Tilia vulgaris*) der må stamme fra lysthuset. Mellem lindelysthuset og to hestekastanier ved østhegnet stod den lyserøde varietet af liljekonval, *Convallaria majalis* 'Rosea'.
 9. Nær hegnet og ca. 10 og 20 m syd for lindelysthuset stod to hestekastanier.
 10. Her mellem *Iris germanica* stod også lyngasters (*Aster ericoides*) og hvid jakobsstige (*Polemonium coeruleum* fl. albo). Vel kun 2 m nord for husets nordvesthjørne stod en valnød hvis frugter havde meget bløde skaller, så bløde at musvitter med lethed hakkede hul ind til kærnen også mens frugterne endnu hang på træet og den grønne yderskal var begyndt at revne og blotte stenen. Sommerblomst-sortimentet skiftede; en uforædlet morgenfrue (*Calendula officinalis*) var den mest konstante.
 11. I bedet langs husets nordside stod nogle få år den gule viol fra Nord-Skandinavien, *Viola biflora*.
 12. *Pinus nigra austriaca*.
 13. Den af den senere botaniske gartner Axel Lange, forfatterindens yngste bror anlagte stenhøj var beplantet med en slyngrose der rankede sig over en stor trærod og talrige kugleprimula (*Primula denticulata*); den havde få, liggende sten og var nærmest oval.
 14. Her voksede den til citronfamilien hørende Diptam (*Dictamnus albus*), den lyserøde hovedform, den dengang ret nyindførte hjerteblomst (*Dicentra spectabilis*), *Podophyllum hexapetalum* (*P. emodi*), på dansk undertiden kaldt fodblad samt jødekirsebær (*Physalis alkekengi*).
 15. På vangernes vandrette skiferplader stod om sommeren 6 store pletter med *Aspidistra lurida*, 3 på hver side af trappen.
 16. I buskettet fandtes flnsk røn (*Sorbus fennica*), Weigela, *Colutea* og *Staphylea pinnata* samt snebolle (*Viburnum opulus* 'Roseum'); buskettet var kantet af purløg (*Allium schoenoprasum*) og mellem buskene var der plads til porcelænsblomst (*Saxifraga umbrosa*), bølget storkenæb (*Geranium phœum*), hasselurt (*Asarum europæum*), forglemmigej (*Myosotis silvatica*) og flitteraks (*Melica uniflora*).
 17. Her omtrent stod i en årrække kandelaber-kongelys, *Verbascum olympicum* samt krydsningen *V. phoeniceum* x *nigrum*, desuden studenternellike (*Dianthus barbatus*), flksernellike (*Lychnis coronaria*), tulpaner samt julerose-arten *Helleborus abchasicus*, samt blå anemone, også i den fyldte røde form, *Hepatica nobilis* flore rubro pleno.
 18. *Taxus baccata* 'Fastigiata'.
 19. Det har formodentlig drejet sig om *Prunus avium* fl. pl., den fyldte form af fuglekirsebær.
 20. Rævehale-amarant (*Amaranthus caudatus*).
 21. *Nigella damascena*.
 22. *Primula variabilis* (*P. polyantha*).
 23. Madonna-lilje (*Lilium candidum*); her vist også *Lilium pyrenaicum*.
 24. *Malus floribunda*.
 25. *Quercus robur* 'Pyramidalis'.
 26. Amerikansk olje-plante.
 27. *Cratægus oxyacantha* 'Punicea'.
 28. Formodentlig 'John Downie'.
 29. Et bed i plænen syd for paradísæbletræet rummede et par vibæg-arter *Fritillaria meleagris* og *pallidiflora*.
 30. Også kaldt bregnebøg, *Fagus sylvatica* 'Asplenifolia'.
 31. *Aesculus carnea*.
 32. Bl.a. Fruesko (*Cypripedium calceolus*), narcis-arten *Narcissus bulbocodium*, rød ridderspore (*Delphinium nudicaule*), tråd-pæon (*Pæonia tenuifolia*), pebertræ (*Daphne mezereum*) og *Primula rosea*. Stenhøjen var lavet i gammel stil med mange sten der stod på højkant.